

նրա ցված» չէ՞ արդյոք նրա գործունեության աշխարհիկ մասը: Եվ ավելի նվազ հարմար գտա առաջարկել նրան այստեղ ծանոթանալու իմ աշխատանքներին ու այս կամ այն կերպ արտահայտվելու նրանց մասին:

Մեզնից որևէ մեկը կարող էր մտածել, որ աշխարհը ահապոր պատերազմի նախօրյակին է գտնվում և որ մի քանի ամսից հետո հայ ժողովրդի համար կսկսվի զարհուրելի ուղերգությունը, և որ այնքան սիրալիր ինձ ընդունող ու հետո բարեկամաբար զրուցող Կոմիտաս-կոմպոզիտորի ու հետագոյի ստեղծագործական մտքերը պետք է վերջինը հանդիսանալին:

Միայն շատ ուշ, ես ծանոթացա Կոմիտասի ստեղծագործությունների հետ՝ համոզվելով թե ինչպիսի խոշոր կոմպոզիտոր ու

տաղանդ, կոմպոզիցիայի ինչպիսի ինքնատիպ ու հետաքրքիր վարպետ է եղել նա և ինչքան խոշոր է նրա դերը XX դարի հայկական երաժշտության զարգացման գործում:

Իմ աչքերի առաջ տեղի է ունենում նրա ծաղկումը ու ինձ համար հաճելի է գիտակցել, որ ես գիտեի նորագույն հայկական երաժշտական կոլտուրայի խոշոր հիմնադիրներից մեկին, որ ինձ վիճակվեց բարեկամական հարաբերությունների մեջ գտնվել նրա խոշոր ներկայացուցիչների հետ ավելի ուշ ժամանակաշրջանում և լինել կրտսեր սերնդի ամենից աչքի ընկնող հայ կոմպոզիտորների բարեկամն ու ղեկավարը:

Ռուս. քաղզմ. վ.

ՄԱՐԲԱ ԻՅՃՅԱՆ

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՎ ԻՐ „ԳԵՂՋՈՒԿ ԵՐԳԵՐ“-Ը

Հայ երաժշտությունը վերածնունդի շրջան մը կապրի ներկայիս. դատելով երաժշտական մարզի մեջ ի հայտ եկած գործունեություններն, — երգ, նվագային և օբերատիք, — թե՛ Հայաստան և թե՛ արտասահման:

Այս ներշնչիչ երևույթը կալուստիք ոչ միայն օր ըստ օրն փթթող երգահաններու և երաժիշտներու տաղանդին՝ այլ և հասարակական խավերու ցույց տված հետաքրքրության դեպի տոհմային երաժշտությունը: Թեև ժողովուրդը ժլատ է եղած իր գնահատանքին մեջ, սակայն քաջալերական է տեսնել թիվը հետզհետե աճող ունկնդիրներուն, որոնք կգիտակցին՝ թե երաժշտությունը դեղարվեստի արտահայտության բարձրագույն եղանակներն են կն: Էստ Ոսկեդարու մատենագիրներուն, որոնց տված տեղեկությունները շատ քիչ, բայց թանկագին են, հեթանոսական շրջանին ի վեր ունեցած ենք երգ և երաժշտություն: Հայ պատմության ծանոթ Գողթան երգիչները հավատարիմ ավանդապահներն էին ցեղային աննյութական հարստության: Ապա Գուսաներգուները, ավելի ետք Միջնադարյան Տաղերգուները, որ աշխարհաբար լեզվով երգեցին, ընդհանրացուցին զայն և ժողովրդին սիրելի դարձուցին: Աշուղությունը

նր հայերու մեջ ծաղկեցավ վերջին երկու դարերու ընթացքին:

19-րդ դարու երկրորդ կեսին ասդին, հայ բանահյուսությունն ու երգը սկսան երևան գալ գուտ հայրենասիրական, ազգային ոգով ու ոգիով, այլ եղանակները դուրի էին ցիղային հատկանիշն:

Մինչև 20-րդ դարու վաղորդյանը մեր աշխարհիկ երաժշտությունը տարտամ, անգույն բնույթ մը ուներ: Արևմուտքի մեծանուն երաժշտագետներուն համար Փոքր Ասիան և Հայաստանը երաժշտության տեսակետն անապատներ կհամարվեին ու բնիկներու երգն ու նվագն ալ նախնական միօրինակություն, անտաշ խռոնոք մը:

Ահա այս պահուն էր, որ հայ երաժշտությունը՝ որպես ինքնատիպ և ազգային դրոշմով արվեստ մը՝ կհայտնվեր եվրոպայի միջազգային գեղարվեստի դաշտին մեջ, նոր էջ մը կբացվեր նվիրված հայ երաժշտության, և հանճարը, որ անվիճելի տիրակալություն մը լույս աշխարհ կհաներ այս թագնրված ժողովրդային հարստությունը՝ էր

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Կոմիտաս վարդապետ Կոստինացի (Քեոթահիա) Գևորգ Սողոմոնյանի և Պրոսպեր Թագուհի Հովհաննեսյանի զավակն էր: Մընված 1869 սեպտ. 26-ին, մկրտված Սողոմոն

անուշով: Երբ մեկ տարեկան էր՝ մայրը մեռավ և 11 տարեկանին հայրը կորսնցուց: Դպրոցին ներս ոտք կոխեց առաջին անգամ՝ երբ ութ տարեկան էր:

Կոմիտասի մեջ նրդի և երաժշտության սերը կսկսի այն փոքր տարիքին, երբ որբուկը հորաքրոջ հետ միասին ամեն կիրակի եկեղեցի կերթար և լարված ուշով կը հետևեր երգեցողության:

Մայրը՝ մեռած 17 տարեկան մատաղ հա-

Կոմիտաս վարդապետ

սակին, ունեցած է երգչի ու բանաստեղծի հակումներ: Հայրը եղած է քաղաքի եկեղեցիին դպիր:

Կոմիտաս իր մանկությունը անցուցած է չքավոր վիճակի մեջ: Հորը մահեն տարի մը վերջ, 25 տղոց մեջեն իրեն կվիճակվի էջմիածին երթալ, միանալու Մայր Տաճարին համար կազմվելիք երգչախմբին: Այս դովելի ձեռնարկը գործադրության կդրվի Գևորգ Գ կաթողիկոսի փափագով:

Վեհափառին զարմանքը մեծ կըլլա, երբ կտեսնե, որ տղան հայերեն չի գիտեր և կսկսի սաստել զայն:— Ե՛ս ճիշտ անոր համար եկա ալստել: Սակայն ես կարող եմ հայերեն երգել ձեզ, կպատասխանե պատանյալը: Եվ կսկսի երգել հին շարական մը քաղցր ձայնով ու ամբողջ հայերենով: Կաթողիկոսին բարկությունը կփոխվի հուզումի:

Ահա այս փոքրիկ, բայց պատվախնդիր հանդգնությունը իր ապագա հրակա հաջողության նախաքայլն եղավ:

Իր 11 տարվան դպրոցական շրջանին կհետաքրքրվեր միմիայն երաժշտությունով:

1890-ին սարկավագ կձեռնադրվի և կձանչցվի բոլորեն «Երգիչ Սողոմոն Սարկավագ»: 1896-ին վարդապետական աստիճանին կբարձրանա Հայրիկի ձեռնադրությամբ և տարի մը վերջ Ալեքսանդր Մանթաշյանի բարերությունամբ Պերլին կդրկվի երաժշտական ուսումը կատարելագործելու: Միմեցի աշխարհահռչակ ջութակահար Ճոսեֆ Իոսիսի, որ Պերլինի արքունի երաժշտանոցի տեսուչն էր: Խորհուրդ տվավ մտնել Րիչարտ Շմիտի մասնավոր երաժշտանոցը: Ուսուցչապետ և արքունի երաժշտագետ տեսուչ Շմիտ հանձն առավ ինձ հետ պարապել առանձնապես: Ավարտեցի տեսական և մանավանդ գործնական երաժշտության ամբողջ դասընթացը: Միաժամանակ ուսանող գրվեցա Պերլինի արքունիքի Ֆրետրիխ Վիլհելմ համալսարանի փրիստփայական բաժնում և լրացրի երաժշտության փրիստփայական պատմական դասընթացը: Ուսուցչապետներս էին Ֆ. Պելեման, Գ. Ֆլայշլեր և Կ.

Ֆրիտլանտեր: Վերջին տարին իր համառ աշխատանքին շնորհիվ կարժանանա իր ուսուցչապետներին և հրեմտո՛ւք ու տիտղոսին:

Թե որքան անկեղծ սեր ու գուրգուրանք կտածեր պրոֆ. Շմիտ իր տաղանդավոր աշակերտին հանդեպ՝ թող պատմե վարդապետին լավ բարեկամ երգչուհին, օր. Մարգարիտ Բաբայան:— Վարդապետը համարյա իր ամբողջ թոշակը գործածում էր ուսման,

դաշնակի ու երգեհոնի վարձքի, գրքեր և նոթաներ դնելուն և հազիվ կարողանում էր օրական մի անգամ ճաշել: Պրոֆեսորը հուզմունքով նկարագրում էր իր տաղանդավոր աշակերտին հավիլը, որ օրից օր նիհարում էր: Վերջապես չհամբերելով, մի օր դասից ետ պ. Շմիտը վճռում է նրան հետևել, հասնալու համար նրա կյանքը: հեռվին տեսնում էր, ինչպես նա մտավ մի ժողովրդական համեստ սյանդոկ և խնդճուկ նախաճաշ արավ: Նա շարունակեց հետևել վարդապետին մինչև նրա դուռը և մտավ տանտիկնոջը մոտ՝ բացատրելով իր այցելության նպատակը և խնդրելով, որ իրեն միջոց տա հասնալու իր աշակերտի կյանքը: Տիկինը տեղավորում է նրան մի հարկ ցածր, Կոմիտասի սենյակին տակ և նա մնում է այդտեղ, ամբողջ օրը ունկնդրելով ինչպես վարդապետը մերթ երգում, մերթ նվագում է, ըստ այլևս ուտելու խնդիր չկա: Իրիկվան ժամը տասին նա բախում է դուռը: Երբ Կոմիտաս զարմանքով տեսնում է իր պրոֆեսորին, վերջինս հարձակվում է իր աշակերտի վրա.— «Դուք այսպես ապրում եք առանց սնունդ առնելու», ես արգիլում եմ այլևս ինձի վճարելու: Եվ այդ օրվանից նա ստիպված է լինում շաբաթ երեք անգամ զնալ ճաշելու իր պրոֆեսորին մոտ, որ այնուհետև տանում էր նրան Պերլինի օբերան: Կոմիտասի առաջին հոգսը, դառնալիս Կովկաս, լինում է իր պարտքը լիովին վճարել իր ամենապատվական ուսուցչապետին: Նա սրբու պես սիրում էր վարդապետին և եթե մի շաբաթ նամակ չառներ նրանից, հեռագիր էր տալիս իմանալու Կոմիտասի առողջությունը»:

«Հանձարը երևան բերելու համար կայծ մը պետք է» խոսքը որքան կհաստատու Կոմիտաս վարդապետ:

Քսան տարեկանին, երբ տակավին ճամբարանի աշակերտ՝ բարեկենդանի արձակուրդին, իր գլուղացի դասընկերներին մեկուս տունը հյուր կմնա: Այնտեղ լսած մեկ խաղը ներգործող ազդեցություն մը կձգե իր վրա և այն օրեն սկսյալ կնվիրե ինքզինք ժողովրդային երգեր հավաքելու, ուսումնասիրելու, բազմաձայնի դաշնավորելու և գեղարվեստի աշխարհին ներկայացնելու տաժանագին աշխատանքին:

Ուստադնացություններ և տոնական հանդիսավայրերը լավագույն առիթը կընծայեն իրեն՝ մատիտ ու թուղթ ի ձեռին շրջելու: զյուլեն գյուղ, դավառ, դավառ, երբեմն որպես խաղ կանչող վարդապետ, հաճախ թաքնված և երբեմն ալ ծալտյալ, գրի

առնելու անձն ու անկերպարան երգերու քառյակներն ու մոթիվները:

Ու այս ձևով Կոմիտաս վարդապետ հավաքեց ավելի քան 4000 ժողովրդային երգերու անսպառ շտեմարան մը, որ ներշնչումի աղբյուր պիտի հանդիսանար և նյութ հայթայթեր տաղա հրգահաններու:

Այն երգերը, զորս Կոմիտաս վարդապետ կորակե «Դեղջուկ երգեր» անվամբ, կներկայացնեն զանազան տեսակներ,— շինական աշխատանքի, հարսանեկական խրախճանքի, օտարութեան, դուրսագնական, սիրտ, օրորոցի, պարի երգեր, և այլն: Այս երգերը իրենց կրած հանգամանքին համաձայն, մերթ եղանակալից են, մերթ դուռագեղ, հաճախ մեղամաղձիկ և խիստ հաճախ մեղեդիական, երանգալից, ցատուկ կշռաչափով և կենդանի թափով: Ունին մշտաթարմ հրապույր մը, որ ունկնդիրները կը գրավե թափական, համակելով զանոնք ներքնազգաց ջերմութեամբ և թափանցող ուժգնությամբ:

Կոմիտաս վարդապետի գեղջուկ երգերու բանահյուսութեան առանցքը կկազմեն մեր Անգիր Դպրոցյան և «Ջան Գյուլում»— ներքև հարյուրավոր քառյակները, որոնք կհայտնվին նաև նոր երգահաններու երգերուն մեջ:

Մեծանուն երաժիշտը՝ իր տիրացած արվեստին նրբազնին և խորասուշուղ ուսումնասիրողի հատկության շնորհիվ, զատեց ու զտեց, հարազատ ձայները որոնելով, գտնելով, տվավ անոնց ազգային դրոշմ և բնորոշ նկարագիր: Չեբբազատեց զանոնք օտար մեղկություններ և հագագային դալարումներն ու միօրինակություններն:

Հայ գեղջուկ երգին ամենահատկանշական երևույթը, բառի շեշտին համապատասխան երաժշտական շեշտավորումն է: Կոմիտաս վարդապետի բոլոր երգերը պահած են իրենց բուն շեշտը երաժշտության մեջ իսկ: Հայ երգին ոգիին ու ոճին համապատասխան ինքնահատուկ ձայնաշար, փոփոխական կշիռ, ու բարդ չափ դործածելու նոր և եզակի ձևը՝ իրմով սկսավ: Այս ականբախ հանգամանք՝ վարդապետին երաժշտական կարողության կուտա բարձրագույն արժեք, իսկ հայ երգին հմայք և ինքնուրույն կնիք:

Մեր երգերուն այս հատկանիշը կհարկադրեր մեծ վարդապետը որդեգրելու իրթին «ձայն առ ձայն»-ի ձևը, հայ երգը դաշնավորելու, փոխան սովորական ներդաշնակումի:

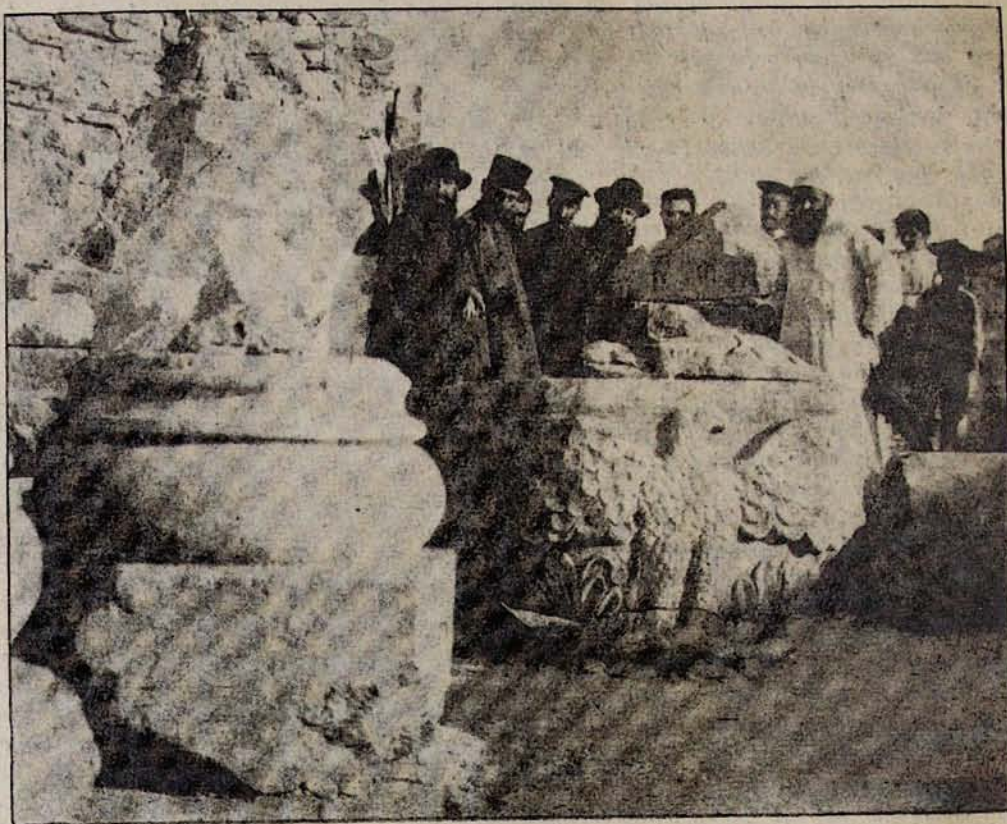
Իր Պատարագը՝ Չ տեսակ բաղմաձայն,

ողջունելու բախտը շունեցանք: Իր սակավաթիվ սաներեն՝ Վ. Սարգսյանի վերհիշումով դրի առնված և Կոմիտասյան հանձնախմբի ջանքերով արտատպված «Կոմիտասյան Պատարագ»-ը հրապարակի վրա է: Ան մեծ մասամբ կտարբերի նկմայան Պատարագն: Բազմաձայնի ընտիր նմուշ մըն է եռաձայն այս պատարագը, իր «ձայն առ ձայն»-ի հզոր ու ներգործող դաշնավորությամբ Պախի FUGUE-երը հիշեցնող:

Իր ինքնության մեջ Կոմիտաս Վարդապետ,

խստապահանջ, բծախնդիր, կծու քննադատ և ինքնաքննադատ էր:

Վարդապետի կիրթ և գեղեցիկ ձայնով, զգայուն երգչի կարողությունը երկար ժամանակի համար թարմ պիտի մնա զինք ունկնդրողներու հիշողության մեջ: Իր «Լույս Զուարթ»-ին, «Բաց մեզ Տեր»-ին, «Տեր Ողորմյա»-ին առընթեր հիշենք եվրոպական ընտրյալ հրաժիրտներու վրա ձգած խորին տպավորությունը իր երգերեն, «Կուռնկ», «Անտունի», «Մոկաց Միրզե», «Կանչի

Կոմիտասը Զվարեցում (ձախից աջ՝ երկրորդը)

սե սքեմին ու վեղարին շուքին ներքև վայելաշահասակ, բարեկազմ, նույր դիմագծով, խոհուն և փայլուն աչքերով անձնավորություն մըն էր: Իր ներաշխարհին մեջ ժուժկալ, պարզակյաց և սակավապետ: Ընկերային շրջանակի մեջ արթուն, սրամիտ, զվարթախոս և կատակաբան: Որպես ղեկավար՝

կոռնկ, կանչեա՝ին և այլն, զորս կերգել սառսռազդեցիկ հուզումով:

Որպես համերգներ կազմակերպող՝ վարող՝ Կոմիտաս տիրացալ միջազգայի համբավի: Զայս կապացուցանեն իր սարքած բազմաթիվ համերգները եվրոպական նշանավոր քաղաքներուն մեջ, ինչպես

նգիպտոս, Ռուսիա և Պոլիս, երգիչ-երգչուհիներու ստվար խմբերով: Իսկ որպես բանասեր և գասախոս հրապարակ գալը, իր մասնագետ բարեկամները և ուսուցիչ-ուսուցչապետները հիացուց: Տվալ քսանհավելի դասախոսություններ հոն, ուր համերգներ սարքեց և արժանացավ օտար մամուլի անվերապահ գնահատության: «Զեր հմտալից և խորիմաստ դասախոսությանց միջոցով խորունկ հայացք մը ձգել տվիք դեպի այն երաժշտությունը, որ մեզի համար ցարդ գրեթե գոց էր, և որ մեզի արևմտյաններու շատ բան սորվեցնել կարող է» (Պերլինի համալսարանի երաժշտության պրոֆեսոր Ֆլայշլըր):

«Այն խորունկ հայացքը, որով դուք մեզմե բոլորովին հեռու եղող բարձր ու զարգացած քաղաքակրթության մը վսեմ կարողությունը մոտեն ճանչցուցիք մեզի... Զեր դասախոսելու և երգելու կատարելագործ արվեստը—ասոնք այնպիսի բաներ են, որոնք մեզ զարմացնել կարող էին և որոնք ձեր ունկնդիրներն ոչ մեկուն հիշողության մեջ պիտի թառամին» (Մաքս Զալֆերթ, Պերլինի համալսարանի երաժշտության ուսուցչապետ):

Իր գործունեության ամբողջ շրջանին ան կնխարկվեցավ բազմապիսի անարդարության, թշնամանքի և զրկանքի քի մեծամեծ ներքն և եղբայրակիցներն: Ասոնք ավելի մեծ ցավ ու կսկիծ պատճառեցին, քան իր մտամաշ ամենի աշխատանքը:

Կոմիտաս միևնույն հալածանքը ու թշնամանքը դիմագրավեց Պոլսո մեջ իր սարքելիք համերգներու վերջին վարկյաններուն: Իր վարդապետական վարկը բեկանելու ջանքեր, իր վսեմ գործը նսեմացնելու քննադատություններ, որոնց պատճառած հատուկիշտը կստիպեր զինք ըսելու մեղմ հանդիմանություն:

—«Ե՛վ հավաքողը, և՛ ստուգողը, և՛ ուսումնասիրողը միայնակս եմ եղել...

...Այսպիսի աշխատանքներն անթերի և խղճմտորեն կատարելու համար մեկ մարդու կյանքը հերիք չէ...»:

Կոմիտաս վարդապետ, իրեն նպատակ չունեցավ երգահան կամ երաժշտահան մը ըլլալով՝ լոկ իր անձը ճանչցնել և փառավորվիլ, այլ հետապնդեց բարձր սկզբունք մը— հաստատական հավատարմությամբ նվիրվեցավ տոհմային երաժշտության մասունքը ի մի բերելու, Բյուսկու, վերլուծելու, գիտական մասնագիտությամբ զգեստավորելու և գեղարվեստական կաճառին ներկայացնելու:

Վարդապետը իրագործեց իր դժվարա-

հաս նպատակը:

1914, հունիսին, Փարիզ գումարված երաժշտական միջազգային համաժողովին ներկայացավ որպես ժողովին մեկ անդամ և 400 երաժշտագետներու ներկայության տվալ երեք դասախոսություններ և վերլուծական փաստերով ու զործնական օրինակներով (համերգ) ապացուց թե «Հայն ունի ինքնուրույն երաժշտություն»:

Այս կուռ և հմտալից բանախոսությանց շնորհիվ արժանացավ դրական գնահատություն բոլոր մեծամեծ երաժիշտներն, որոնք իրենց հիացումը հայտնեցին՝ «Վարդապետ, դուք արևելյան երաժշտության համար մեզի նոր բանալիներ շնորհեցիք» ըսելով, և խոստացան երաժշտության պատմության գրքի երկրորդ տպագրությունը ձոխացնել «Հայ երաժշտություն» հավելվածով:

Կոմիտաս վարդապետ իր գործունեության գագաթնակետին էր: Երաժշտական աշխարհը ընդհանրապես և հայ ազգը մասնավորապես կականակեր նորանոր հայտնություններ և հանձարեղ ստեղծումներ իր հասուն և բեղմնավոր մտքն, երբ ձակատագրի անողորմ հարվածը զգեսնեց զինք:

1915-ի տարագրության, վարդապետը մեկն էր Պոլսին քսորված հայ մտավորականներին: Զորավոր և ազգեցիկ միջամտությանց շնորհիվ թեև ողջ վերադարձավ Պոլիս, սակայն իր ականավոր ընկերներուն թուրքերու ձեռքով եղեռնական վախճանն ու տարագրության սարսափը հզոր կերպով ցնցեցին իր գերզգայուն հոգին ու խորտակեցին իր մտքի վեհապանծ ներդաշնակությունը: 20 երկար տարիներ Ֆրանսա-հիվանդանոցի մը մեջ «ուրվականային» մտամեռ վիճակով մը տուռալեցավ, մինչև որ 1935, հոկտեմբեր 22-ին մահը բերավ իր խոշտանգված հոգիին հավիտենական խաղաղություն:

«Հայ դասական երաժշտության հայրը» իր ինքնածին մեծ տաղանդովն ու երաժշտական լուրջ դաստիարակության միավորությամբ օղակեց Արևելյան նուրբ արվեստը Արևմտյանին:

Եվ այսօր, Կոմիտաս վարդապետին անունն ու համբավը մեծագույն գրավականն են մեզ ոգեպնդելու. թե ինչպես որ վերջին հիսուն տարիներու ընթացքին իր երգն ու երաժշտությունը ոգևորեցին և ներշնչեցին իր ունկնդիրները, նույն խանդ ու եռանդով պիտի երգվին ապագա սերնդներն, որոնք գուրգուրանքով և նվիրումով պիտի պահեն ու պահպանեն իր ձգած ազգային թանկագին ժառանգությունը:

(«ՆՈՐ ՕՐ» փետր 6, 7 1946թ. Ֆրեդնո)